

בעודש"ת

שבע חיים

דברי תורה

מאת

ב"ק מרן אדמו"ר
הגה"ק זצוקללה"ה

דברי תורה

מאת

ב"ק מרן אדמו"ר הגה"ק שליט"א

פרשת פקודי תשפ"ה

גליון ב' אלפים קע"ב

שנה מ"א • גליון כ"ג

יוצא לאור ע"י

מכון הוצאה לאור "שבע חיים"

אגוד חסידי צאנז

רח' דברי חיים 5 • קרית צאנז נתניה

טלפון/פקס: 09-8820355

בארה"ב: 201-472-0556

תוכן הענינים

דברי תורה מאת כ"ק מרן אדמו"ר הגה"ק וצוקללה"ה

שיעור חומש ורש"י פרשת פקודי תשל"ד

- בדברי המדרש שנעלם ממשוה מה עשה עם האלף ושבע מאות וכו', וכמה נוסחאות איך ובמה נתגלה לו שנעשה מהם ווים לעמודים.
- מדברי החתם סופר בשם המדרש שממותר תרומת המשכן בנו בית המדרש ללמוד תורה, ומקור הדברים בתנחומא.
- בזה חשדו את משה שלקח מתרומת המשכן עבור בית המדרש. לכן מפורש בכתוב רק מה שעשו עם הכסף והנחושת ולא בזהב שלא היה מזה בבית המדרש.
- זה אליבא דמאן דאמר שבית הכנסת מותר לעשותו בית מדרש. ותלוי מה עדיף תורה או עבודה.
- לתלות במחלוקת שמים או ארץ נברא תחלה, דמעלת יושבי ארץ על המלאכים במה שהם עוסקים בתורה, ואין להקב"ה 'בעולמו' אלא ארבע אמות של הלכה.
- מדברי זק"ק מצאנו במכתב, שהמתגרה בתלמיד חכם שיושב בד' אמות של הלכה מגרש הקב"ה מעולמו. הסיפור באריכות שנשלח המכתב כדי להגן בעד כבוד הרב שרדפו אותו.
- כשהיה הדבר נוגע לכבוד התורה יצא זק"ק מיד בחרב ובחנית, וזו היתה סיבה לכל המחלוקות שהיו. סיפור שדן עיר לשריפה על שפגעו באופן חמור בכבוד תלמיד חכם.
- סיפור שהעניש אחד במיתה חטופה כשראה ברוח הקודש שהוציא מפיו דיבור גנאי ברבים נגד הרב.
- במקור מאן דאמר שמים נבראו תחלה מ'את' הארץ, ובתוספות שברש"י דורש לרבות תולדותיה. מאן דאמר שמים וארץ כאחד נבראו דורש את וגם וא"ו, וזה מורה על ששה סדרי משנה שבכך גדול כח חכמי מטה על המלאכים. מבאר בזה מה שרבי עקיבא דייקא בא למשה לגלות לו הוויין.
- כשיבוא המשיח אסור להפסיק מתורה או תפלה בשביל לצאת לקראתו. יש להכין מעתה השינויים בנוסח התפלה לכשיבוא.
- על חובת לימוד התורה בימי חודש ניסן.
- זמן דרשת שבת הגדול ואמירת הפיוטים כשחל ערב פסח בשבת.
- ענין שנתקן פיוט של הלכות באמצע חזרת הש"ץ.
- מדרכו של הגה"ק בעל דעת קדושים לפסוק שאלות באמצע התפלה. יש תפלה בדרך 'רחמים ותחנונים' ויש בדרך 'קבע' דהיינו שפוסק על פי התורה, דהקב"ה שומע למצות חכמי התורה ומנהיג עולמו על פיהם.
- דרכו בקודש של זק"ק מצאנו ללמוד הרבה שולחן ערוך חושן משפט בליל יום הכפורים, וקודם תקיעת שופר, כיון שהיה מבית דין של מעלה.
- המשכת ביעור רוח טומאה מן הארץ באמירת הלכות חמץ בפיוט אלקי הרוחות, השפעת פרנסה על ידי אמירת דיני קצירת העומר בפיוט אור יום הנוף, וזה בכח התורה שעדיף מתפלה.
- בביאור דברי התרגום יונתן, דלפי שמשוה היה עסוק ללמד תורה לא הלך לראות במלאכת המשכן, ולכן הביאו אליו.
- 'יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם' אצל כל אחד בביתו על ידי התורה.

דברי תורה מאת כ"ק מרן אדמו"ר הגה"ק שליט"א

ואהי להם למקדש מעט

- במעשה ידיו של משה לא שלטו זרים, ואף נחשב שהוא קיים בזמננו, כי בתי המדרש עתידין להצטרף לבית המקדש שיהיה גדול ככל ירושלים.
- אף שבתי המקדש נחרבו, עדיין נחשב שהם קיימים, כי בתי כנסיות הם בתי מקדש מעט, והם מדור בתחתונים, וכל זאת מכוחו של משה רבינו.
- לכן נצטוו משה רבינו לעשות ממותר הנדבות בית מדרש, להמשיך בזה השראת השכינה לדורות עולם בבתי מדרשות.
- מספח"ק מאור ושמש, דמה שנתר מהמשכן, היינו אורות הקודש שנתרו מה שלא המשכן יכול להכיל בתוכו, אותן אורות קודש נשארו לדורות הבאים כשיעסקו בדיני המשכן והקרבנות.
- לאורות אלו יכולים לזכות רק בשלומדים מתוך ידיעה ובאהבה ויראה.
- המן הרשע לא ידע כי אף שמשה מת, מכל מקום כוחו חי וקיים לעולם ומשפיע לדורות הבאים.
- כשראה המן את מרדכי לומד הלכות קמיצה אף בזמן שאין בית המקדש קיים, הבין את נצחיות הכח של משה רבינו.

יעמדו על הברכה ידידינו הנכבדים שהרימו תרומתם קודש להדפסת הגליון

לעילוי נשמת

האי גברא רבא ויקירא, רב האי גאון וצדיק, פאר מקדושים,
חומר מוגזע אראלים ותרשישים, אוצר כלי חמדה, תהלתו בקהל חסידים,
הגה"צ רבי יוסף אשר אנשיל לעמבערגער זצ"ל

אב"ד מאקאווא, אלעד

בן מעבכש"ת הגאון ה"צ רבי משה נתן נטע זצוק"ל

גאב"ד מאקאווא ובעל 'עמרת משה'

נלב"ע ביום כ"ח אדר תש"פ

תנצב"ה

הונצח על ידי בניו וחתניו הרבנים החשובים שליט"א

משפחת מוטצען הנכבדה שליט"א

לעילוי נשמת הבעל והאב החשוב

איש חסיד אמת, אוצר בלום בתורה ויראת שמים, אציל המדות, רב פעלים
וכביר המעש, מחותנו של כ"ק מרן אדמו"ר זי"ע בו דבק בכל לב ונפש

הרה"ח ר' יוסף זונדל ב"ר מנחם זאב ז"ל

נלב"ע ביום ו' ניסן תש"פ

תנצב"ה

דברי תורה

מב"ק מרן אדמו"ר הגה"ק וצוקללה"ה

שיעור חומש ורש"י פרשת פקודי תשל"ד

פקודי המשכן משכן העדות אשר פוקד על פי משה וגו', שאמר להם משה בואו ואני עושה לפניכם חשבון, ועם שהוא עושה חשבון והולך על כל דבר ודבר שעשויין כסדר בתוך המשכן, שכח אלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקל שעשה מהן ווין לעמודין ולא היו נראין, והיה חושש שיאמרו עליו ישראל שהוא נטל אותם. ובלשון המדרש רבה: האיר הקדוש ברוך הוא עיניו וראה אותם עשויים ווים לעמודים עכ"ל. ובתנחומא: מיד האיר הקדוש ברוך הוא את עיניו ותלה עיניו וראה שהיו עשויין ווין לעמודים עכ"ל. ובספרים (עין חוט המשולש, שער המים; ספר המנהיג, סימן למ, הובא באלה רבה סימן סא ה, תוספות השלם כאן) הובא מדרש שנראתה לפניו צורת אות וי"ו ומזה נזכר שנעשו ווים לעמודים.

ובפירוש רבינו בחיי (לה, כח) הביא ממדרש רז"ל (ועין זוהר בפרשתו, דף רכו ב) ולא היה יודע מה עשה מהם, **יצאה** בת קול ואמרה ואת האלף ושבע המאות וחמשה ושבעים עשה ווים לעמודים, לקיים מה שנאמר (במדבר יב, ז) לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא עכ"ל. על פי זה כתב בכלי יקר (לה, כא) ליישב מה שהקשו המפרשים למה עשה משה חשבון על מה שעשה מן הכסף

בתורה"ק (שמות למ, לג-לד) ויביאו את המשכן אל משה את האהל ואת כל כליו קרסיו קרשיו בריחיו ועמודיו ואדניו וגו'.

בתרגום יונתן, ואייתיו ית משכנא לות משה לבית מדרשה, דהוו תמן יתבין משה ואהרן ובנוי והוה מתריץ להון סדר כהונתא, ותמן יתבין סבי ישראל, ואחויאו ליה ית משכנא וית כל מגוי וכו'. וכתב בפירוש יהונתן דרייק הכי מכח קושיא, דאיך לא הלך משה אל אהל וכליו עד שהביאו אליו כל כלי קודש אלה, והוה תימא גדולה מהאיש משה עניו מאוד, לכן תרגם דאלו היו אצלו וכל זקני סנהדרי ישראל עיי"ש.

*

נראה לי לתרץ תמיה זו על משה רבינו, ולפרש דברי התרגום באופן אחר. בהקדם דברי המדרש שהובא בהרבה ספרים, וכן באור החיים הקדוש על הפסוק (לעיל לה, כח) ואת האלף ושבע המאות וחמשה ושבעים עשה ווים לעמודים וגו', פירוש הנשאר, ורז"ל אמרו ששכחם, וכשזכר אותם אמר ואת האלף וגו' הם ממה שעשה ווים, עכ"ל.ק.

והוא במדרש רבה (נא, ו) ובתנחומא (סימן ז) על הפסוק (לה, כא) אלה

כסף ועל ככרי זהב שאין לו חקר ולא משקל ולא מנין (תנחומא הג'ל), אין אתה מבקש שיהא עשיר, כששמע משה כך אמר להם משה חייכם נגמר המשכן אתן לכם חשבון, אמר להם בואו ונעשה חשבון, הוי ואלה פקודי המשכן, עכ"ל. והיינו מעמא שכל כך נצטער כשנעלם ממנו מה נעשה עם האלף ושבע המאות וחמשה ושבעים, דהיה חושש מפני לזות שפתים שיאמרו עליו ישראל שהוא נמל אותם. וכשהאיר הקב"ה עיניו וראה אותם עשויים ווים לעמודים, התחיל להשיב להם בקול רם, ואת האלף ושבע המאות וחמשה ושבעים עשה ווים לעמודים וכו' (תנחומא), וכל כך שמח על הגילוי [שמיד נתן ט"ו שבחות להקב"ה, והן מישתבח עד סוף וכו' (פירוש הרא"ש על התורה כאן)] שכנגדן נתקנו ט"ו ווין באמת ויציב (אלה רבה סימן סא, ה בשם ספר המנהיג).

רואים בעליל שכל מה שהיה כאן הוא בלתי מובן ומושג כלל, והכל סתרי תורה. ולא באתי בזה אלא על פי נגלות התורה ובדרך פשט. ואמרת לסלול לעצמי דרך חדש [שלא כפי המדרש], להבין מהיכן נהיה כדבר הזה למצוא מקום להטיל חשד בנאמנותו של משה רבינו הקדוש, להליו נגדו ששלח ידו למעול מעל בכספי הקדש ח"ו.

*

החתם סופר בכמה מקומות (בפרשתו, ובפרשת תרומה כה, ב ד"ה תרומה כ' בעה"ט) הביא מדרש, שממותר תרומת המשכן בנו בית המדרש ללמוד תורה. ונראה שכוונתו להמבואר בתנחומא בפרשתינו (סימן ד) בפירוש משכן העדות, דאין עדות אלא תורה וכו', וכן הוא אומר

(פסוק כז) והנחושת (ל-לא) ולא עשה חשבון על מה שעשה מן הזהב, כי אחרי שראו ישראל שמן השמים מעידים עליו לא רצו עוד לקבל ממנו חשבון על הזהב וכו' עיי"ש. ולפי דבריו צריך ביאור בסדר הכתובים, דאחרי שכתוב ואת האלף וגו' עשה ווים לעמודים, שכאמור זה נאמר על ידי הבת קול להעיד על נאמנותו, שוב חוזר הכתוב לפרט החשבון על הנחושת ומה שנעשה ממנו.

בחתם סופר הביא מדרש שנשכח ממשה רבינו ע"ה אותן האלף ושבע המאות עד שהזכרוהו בחלום עיי"ש, ולא ידעתי מקור מקומו, אבל נאמנים עלינו דבריו הקדושים ובודאי שראה מדרשים הנעלמים מעינינו. ובסוגריים צוין לילקוט ראובני, אך שם (באות ה) לא כתוב שהזכרוהו בחלום, רק שלא יכול לבזוץ החשבון עד שבא אליו נשמתו של רבי עקיבא עיי"ש, ומקורו במגלה עמוקות (פרשת ואתחנן, אופן עג), והוא פלאי למה דייקא נשמת רבי עקיבא באה להודיעו על כך, ולא אחד מהאבות הקדושים, או אחד משאר נביאי וחכמי ישראל שלפניו.

בעיקר סיבת החשבון שערך משה, מבואר במדרש רבה הג"ל: ולמה עשה עמהם חשבון, הקב"ה ית"ש מאמינו שנאמר (במדבר יב, ז) לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא, ולמה אמר להם משה בואו ונעסוק במשכן ונחשב לפניכם, אלא ששמע משה ליצני ישראל מדברים מאחוריו, שנאמר וכו' (שמות לג, ח) והביטו אחרי משה (וע"ע קידושין לג, ב וברשי" ד"ה כדאיתא), ומה היו אומרים וכו' אדם ששלט על מלאכת המשכן, [על ככרי

התרומות היתה דים לכל המלאכה לעשות אותה והותר, ומהמותר בלבד עשה בית המדרש].

ויוֹרְמוֹ כן בדברי הכתוב, **אלה פקודי המשכן**, שבא משה לעשות חשבון מכל הכסף והזהב והנחושת, והכתוב מפרש והולך למה היה צורך בדבר, כי משכן העדות, היינו שעשה גם משכן עבור לימוד התורה, וכדי להסיר מעליו עקשות פה ולזות שפתים של ליצני הדור שהיה משנה מתרומת המשכן לצורך בית המדרש, על כן משנגמרה מלאכת המשכן ערך לפנייה חשבון.

ובשומי עיוני בדברי החתם סופר בפרשתינו נהניתי לראות שגם כן נחית להכי, שנצרך החשבון להוכיח שלא שינו מנדבת המשכן לבנין בית המדרש. ויסוד דבריו הקדושים על מה שכתוב במקרא (מלכים ב' יב, טו) ולא יחשבו את האנשים אשר יתנו את הכסף על ידם לתת לעושי המלאכה כי באמונה הם עושים, ומזה ילפינו (בבא בתרא ט, א) שאין מחשבין עם גבאי צדקה, ואם כן מאי מעמא יהיב משה רבינו חשבון. והנראה לי מזה, נהי דלא נחשדו הגזברים ליהנות לעצמם מנדבת קודש, ולא יחשבו עמהם כי באמונה הם עושים, מכל מקום אם ממותר נדבתו יתן לגזבר אחר לעשות ממנו מצוה אחרת, איכא למיחשדיה שבזבו יותר במלאכתו ולצמצם במלאכה שממונה עליו חבירו וכו'. הנה כי כן הכא שמהמותר עשו בית המדרש והיה ממונה על זה גזבר ידוע, היה צריך איתמר הממונה על מלאכת המשכן לחשוב כמה הוציא במלאכת המשכן, ומהמותר יעשו בית המדרש, ותו לא צריך לחשוב וכו',

(תהלים יב, ח) תורת ה' תמימה וגו' עדות ה' נאמנה וגו' (צדור המור בפרשתינו), ואינו מפרש בדברי המפרשים (אבן עזרא ורמב"ן) דהמכוון על לוחות העדות שנתונים שם במשכן בקודש הקדשים, אלא על התורה בכללותה. ומבאר החתם סופר, שבנוסף למשכן עצמו נעשה משכן העדות, שם נתאספו ונתכנסו בני ישראל ללמוד תורה; דבשביל שלא ילמדו תורה בשוק (עין מועד קמן טו, א) עשו מקום מסובב במחיצות, שישמש כבית המדרש ללמוד תורה. ועל זה גם הכוונה במה דאיתא שם (תנחומא סימן ה) והם הביאו אליו עוד נדבה בבוקר בבוקר (שמות לו, ג) והותירו, מיד ויצו משה ויעבירו קול במחנה, והמלאכה היתה דים [לכל המלאכה לעשות אותה והותר] (שם ו-ז), אמר משה, רבוננו של עולם הרי עשינו הכל מה נעשה מן המותר, אמר לו עשה משכן לעדות, הלך ועשה, כיון שבא ליתן חשבון אמר להם כך וכך יצא למשכן וביותר עשיתי למשכן העדות עיי"ש, והאריך בזה בענף יוסף וטרח לפרש מה זה המשכן לעדות שנצטוו לעשות עיי"ש, והחתם סופר נקט בפשיטות שהוא על דרך המפורש שם מקודם דאין עדות אלא תורה, וזה שאמר כאן שעשה משכן לעדות דהיינו שעשה מן המותר משכן ללימוד התורה שנקראת עדות.

על פי הדברים האלה נוכל להבין שלא באו המלזים בדברי סרק והבל שמשא משתמש בתרומת המשכן לצורכי עצמו, אלא לומר שמגרעות נתן בעבודת המשכן וכליו בשביל שיהא נשאר עבור בנין בית המדרש ברוך פאר והדר. [על כן ערך לפנייה החשבון על כל מה שנצרך בשביל המשכן, ושמלאכת הבאת

המדרש אבל לא מבית המדרש בית הכנסת, ובלבוש שם (סעיף א) קדושת בית המדרש יתירה על קדושת בית הכנסת, שזה מיוחד לתורה וזה מיוחד לתפלה, וכבר ידוע שתלמוד תורה עדיפא, לפיכך מותר לעשות מבית הכנסת בית המדרש, אבל לא מבית המדרש בית הכנסת, שמעלין בקודש ואין מורידין בקודש, עכ"ל.

ובהא תליא נמי אי מותר היה מעיקר הדין לשנות מתרומת המשכן למשכן העדות ללימוד התורה, כי המשכן ובית המקדש היה מיוחד לעבודת הקרבנות, כהנים בעבודתם ולויים בשירים ובזמרים על הקרבנות, בדבקות ובמסירת נפש להשי"ת, כמו בעבודת התפלה שנתקנה במקום הקרבנות (ברכות כו, ב). הגם ששם גם נועד ה' לדבר מעל הכפורת את כל אשר יצוה אל בני ישראל (שמות כה, כב), זה היה למשה שנכנס שם לשמוע תורה מפי ה', אבל בדרך כלל היה המשכן מיועד לעבודת השי"ת, (והארכתי מזה בדרושים לחנוכה (שפע חיים לחנוכה, סימן קסו) אם עיקר מצות המקדש בשביל הארון או בשביל המזבח, ואכ"מ). ואילו משכן העדות היה מיוחד ללימוד התורה.

נמצא שהשינוי מהמשכן למשכן העדות הוי מבי כנישתא לבי רבנן, וביסוד הנדון אם מותר לשנות מזה לזה עומדת החקירה מה גדול במעלה, תורה או עבודה. ולא היה להם סיבה לחשוך במשה ששינה מזה לזה אלא לפי שתורה עדיפא מעבודה, או על כל פנים שניהם שווים, ואמרו ליצני הדור שבהיות משה כל כך להוט אחר התורה הקיל לעצמו לשנות מתרומת המשכן עבור בית המדרש, לעשותו בית גדול ומפואר שלא

עיי"ש לדרכו בקודש בפירוש הכתוב אלה פקודי המשכן וגו'.

השתא דאתינא להכי יתיישב מה שעשה חשבון על מה שעשה מן הכסף והנחושת דוקא, כי מאלה היה בנמצא גם בבית המדרש שעשה, כגון כסף למסגרות החלונות ולמנורות, ונחושת לכיורות וכיוצא בזה, מה שאין בן בזהב לא עשה כל שימוש במשכן העדות שנעשה ללימוד התורה, וממילא לא היה צורך ליתן חשבון על כך מאחר שלא היה מקום לחשב.

*

בדרך דרוש יש להוסיף דהיינו למאן דאמר (מגילה כו, א) בית הכנסת מותר לעשותו בית מדרש, שלפי זה היה מקום להתיר ליקח מנדבת המשכן לעשיית בית המדרש, ולכן חשדו אותו על כך. אבל למאן דאמר (שם כו, ב) מבי כנישתא לבי רבנן אסיר מבי רבנן לבי כנישתא שרי, בודאי שלא היו חושדים לרבן של ישראל שעבר על איסור זה, לשנות מתרומת המשכן בשביל לעשות בי רבנן ותלמידיהון.

ומבואר שם בסוגיית הגמרא דהך מילתא תליא בפלוגתא דרבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי, במאי דכתיב (מלכים ב' כה, ט) ואת כל בית גדול שרף באש, חד אמר מקום שמגדלין בו תורה, וחד אמר מקום שמגדלין בו תפלה. תסתיים דרבי יהושע בן לוי הוא דאמר מקום שמגדלין בו תורה, דאמר רבי יהושע בן לוי בית הכנסת מותר לעשותו בית מדרש, אלמא בית המדרש הוי בית גדול (רש"י). ונפסק כך להלכה (שו"ע אור"ח סי' קנג, א) מותר לעשות מבית הכנסת בית

העבודה היא בחשיבות עליונה, בכל זאת הרי תורה לא בשמים היא, כי נתן לנו תורת אמת וחיי עולם נמנע בתוכנו, והתורה קדמה לעולם (פסחים נד, א), לפיכך הארץ נבראה תחלה דתורה עדיפא מעבודה.^א אכן בשמים ממעל זמירות יאמרו ותשבחות ישמיעו, אבל כל זה לא מגיע לתורה, דבבירור הלכה לאמיתה של תורה הוא שעשועין דקוב"ה (עיין זוהר ח"ב צה, א), דאין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד (ברכות ה, א), אין צריך לומר בעולם הזה, אלא אפילו 'בעולמו', מכל העולמות העליונים אין לו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד, שבהם כביכול דר ושורה.

*

בענין זה שמעתי מפה קדוש הגה"צ אבר"ק נאסויד זצ"ל דבר חידוש נפלא מוקני הקדוש מצאנו זי"ע, אשר

^א בעין מהלך זה בפלוגתא זו, נמצא כתוב בנזר הקדוש על המדרש (בראשית רבה א, טו), 'שעיקר גמר מלאכת הארץ הוא האדם, שנאמר (ישעיה מה, יב) אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי, כי האדם הוא מתולדות הארץ; וכן עיקר השמים הוא תולדותיה המלאכים צבא השמים... ואם כן הני תנאי כהני תנאי, דבית שמאי סבירא להו כמאן דאמר גדולים מלאכי השרת מצדיקים, וממילא חביבים שמים מארץ... ולכך סבירא להו דשמים נבראו תחלה, שכל החביב מחבירו קדם את חבירו, כי כן ראוי להקדים העיקר ולאחר הטפל... ובית הלל סבירא להו כמאן דאמר גדולים צדיקים ממלאכי השרת, וממילא חביבה ארץ משמים, שהרי האדם הצדיק שהוא תולדות הארץ גדול ממלאכים צבא השמים, ולכך סבירא להו דארץ נבראת תחלה, משום דהארץ עיקר והשמים טפל' וכו', עיי"ש באריכות.

יהא המקום צר מהכיל ריבוי הלומדים, ולהוסיף שולחנות וכסאות נוחים ומהודרים לרווחת הלומדים, וכיוצא בזה. אבל אם עבודה עדיפא מתורה, לא יעלה על הדעת שיהא משה מוריד בקודש, לעשות בית המדרש מן התרומה שנתרמה עבור בית ה'.

*

ונראה לתלות הק מילתא אי תורה עדיפא מתפלה ועבודה, במחלוקת הקדומה בנוגע לסדר בריאת העולם (חגיגה יב, א), תנו רבנן בית שמאי אומרים שמים נבראו תחלה ואחר כך נבראת הארץ וכו', ובית הלל אומרים ארץ נבראת תחלה ואחר כך שמים וכו', וחכמים אומרים זה וזה כאחת נבראו עיי"ש. ומעמא דבית שמאי כי השמים קודמים במעלה, בהיות ושם המלאכים עומדים ברום עולם ופותחים את פיהם בשירה ובזמרה, דארבע או שלש משמרות הוי הלילה (ברכות ג, ב) במשמרות עבודת המלאכים ושיר שלהם (רש"י שם ע"א ד"ה אי קסבר), וככתוב (תהלים מב, ט) ובלילה שירה עמי (עיין חגיגה יב, ב), שכל הזמן עומדים על משמרתם לשבח ולפאר לרומם להדר ולנצח לנומה שמים ויוסד ארץ, ומשמיעים בקול דברי אלקים חיים ומלך עולם, עונים באימה ואומרים ביראה, ואין ערוך להם בין דרי מטה. ובהיות כי כל פעל ה' למענהו (משלי טו, ד), וכל מה שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו לא ברא אלא לכבודו (אבות ו, יא), לכן שמים נבראו תחלה בהיותם העיקר בבריאה למען כבודו יתברך.

ובית הלל אומרים ארץ נבראת תחלה, דהגם אמנם שאצל מלאכי מרום

שכן אנשים פראים הללו לא יישאו פנים גם לאיש גדול כמו הרב מבערענסאז, ושכר עגלה רתומה לשני סוסים [שיוכל לברוח משם במהירות] והגיע העירה, וציוה להכריז ולהודיע שיש בידו דבר שליחות מאת הרב הקדוש מצאנו, ושהוא לא דורש ומבקש מהם מאומה רק רוצה למסור בפניהם את דבר הקודש. לקול קריאתו התאספו כל אנשי העירה בבית המדרש, ובטרם בואו אליהם אמר וידוי בהיותו חושש שלא יצא חי מתוכם, ונכנס ועמד בפניהם ופתח ואמר: שמעו נא אבירי לב, הבו ואקרא בפניכם מכתב מאת הרב הקדוש מצאנו. הוא קרא בפניהם כל דברי האגרת הזאת, והדברים עוררו מהומה גדולה, כשהוא מיד יצא וברח משם עם העגלה שהיתה מוכנת ועומדת שם בחוץ.

בתוך דברי קדשו שם כתב זקני הקדוש להם, הלא תדעו דאין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה, ומי שמצער יהודי שיושב בד' אמות של הלכה הרי זה כאילו מגרש להקב"ה מעולמו. ובהיות והגיע אלי שמועה שאתם מצערים את המרא דאתרא שעסקו בארבע אמות של הלכה, ונמצא אתם ח"ו מגרשים הקב"ה מעולמו ומחריכים את ביתו, על כן תדעו שמרה תהיה אחריתכם אם לא תחזרו בתשובה תיכף ומיד. ואם כי יודע אני שמיד תלכו לבתי משתאות להשתכר ולרקוד, אני את נפשי הצלתי.^א

כתב במכתב קודש לעיירה מסויימת, (אין ברצוני להוכיח שם העיר מאחר והיא עיר ידועה ומפורסמת), על דברי ריבות בשעריה.

שם היה מכהן ברבנות תלמיד חכם גדול בתורה וצדיק (שהיה גם בקשרי חיתון אתנו), והיו שם מעדת חסידים אחרים שרבה היה אדם גדול (אין רצוני לומר מי זה היה), שהתגלע הריב בין העדות (ואין חפצי לדבר ממאורעות ישנות שגם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה). ובאשר היו אומרים על רבה שהוא משיח, התבטא הרב דמתא נגד זה בחריפות עם איזו גימטריא, ובשביל כך דנו אותו כמורד במלכות שחייב מיתה, והחלו להצר צעדיו ולצער אותו בתחבולות רעות ומשונות. כגון, כשהלך למבול השליכו כל בגדיו אל תוך המים. זרקו אבנים על חלונות ביתו שהתנפצו לרסיסים, והגיעו הדברים עד כדי סכנת נפשות בהיות ונפלו שברי זכוכית על העריסה שתינוק היה שוכב בתוכה. וירו לתוך ביתו. וכיוצא באלו מעשים רבים אשר לא ייעשו. ויש לציין שלא נמצא שם בין תושבי העירה אף אחד מחסידי צאנו, רק הרב עצמו היה נוסע לפעמים להסתופף בצל קדשו. ובצר לו פנה אל הגה"ק בעל קול אריה זצ"ל, וביקש ממנו להציע הדברים בפני זקני הקדוש. ובטרם התעסקו למפל בהם לדונם ולהענישם כמעשיהם, מסר זקני הקדוש ביד הקול אריה את המכתב הזה, להזהירם כי מרה תהא אחריתם אם לא ישובו מדרךם הרע.

פקודת קדשו שמרה רוחו, על אף שידע כי בנפשו הוא הרבר,

^א כ"ק מרן אדמו"ר זי"ע הגיד תוכן דברי המכתב מפי השמועה, ומאחר שלאחרונה עלה מכתב קודש זה על מזבח הדפוס בספר עטרת חיים (ח"ב ילקוט אגרות קודש, מכתב

סיפור זה ללמד על הכלל כולו יצא, דזה היה דרך צאנו מאז ותמיד, לתבוע עלבון כבוד התורה (י"ד) אנצניעמן פאר כבוד התורה), ועל זה יצא הקצף ברוגז דרבנן ברוך המאורעות הידועות לנו. והנני אומר למען ידעו דור אחרון אשר לא נודעו להם דברים כהוייתו, וסוברים שהיה לוקני הקדוש איזה ענין וסיבה נגר צדיקי אמת, האמנם דאסור לי להרהר אחריהם ח"ו כי באמת היו צדיקי אמת, אבל אצל החסידים שלהם היו אנשים שונים ומשונים, והעיקר מה שיצא זקני הקדוש נגדם היה כאשר הדברים הגיעו לכדי פגיעה בכבוד התורה. כשהיה הדבר נוגע לכבוד התורה מיד נתעורר לצאת בחרב ובחנית ללא כל שהייה והתמהמהות.

ואספר בזה עוד מעשה שהיה בעיירה ראדעמישלא הקטנה (קליין ראדעמישלא) - שהייתה סמוכה לעיר ראדעמישלא הגדולה, שם כיהן ברכנות [הגאון מהר"ש ענגיל, שעל שמה נקרא] הרב מראדעמישלא זצ"ל - כפי ששמעתי מפי הרה"ח ר' יוסף שוואמענפעלד ז"ל שהיה שם בשעת מעשה. באותה עיירה הקטנה התפנה כסא הרבנות, והיו בה אנשים שהשתייכו לחסידות מסויימת אשר בקשו למנות כרב את אחד מבני עדתם שנחשב כתלמיד חכם ולמדן. מאידך היה עוד תלמיד חכם אחד, קרוב משפחה להרבנות של זקני הקדוש בזיווג רביעי, שאף הוא הציע את מועמדותו. וידוע היה שזקני הקדוש לא החזיק ממנו, מכל מקום לא רצה להתערב, [לא מפני שסבר דאין הוא ראוי לאותה איצטלא] רק שהשני היה יותר גדול בתורה.

למעשה לא הלכו לבתי משתאות כי נפל עליהם חרדת אלקים, ומאז ואילך שקטה העיר באין פוצה פה ומצפצף. זה היה כוחו הגדול של זקה"ק שישב בצאנו ומצודתו פרוסה בכל העולם, ולא האמינו שהדברים יעשו רושם כזה כי לא נמצא שם אף אחד מאנשי שלומן, ובסופו של דבר כל ימיו אשר חי היה לו מנוחה מהם, אם כי לאחר פטירתו כבר לא הושיבו אחד מבניו למלא מקומו, אבל הוא עצמו ישב במנוחה ושלווה והשקט ובטח כל הימים.

*

(מג) נביא בזה משם דברים הנוגעים לענינו ככתבם וכלשונם:

ידידי איך מלאתם לבבכם לבזות השם הגדול ב"ה וב"ש, הלא ידוע כי אין להקב"ה אלא ד' אמות של הלכה, וזה נקרא דירתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה, וזה ששונה הוא בונה הבית הזה, ואיך ירים מי ידו לנתון הבית הזה ולהכות ולבזות הבונים, וכי ינקה העושה כזאת, ואם כי יאריך אפו אפילו לרשעים סוף סוף לא יצא נקי... והלומד בד"א של הלכה נקרא בונה בית ד', והמבזהו פוגם בכבוד המלך... ולכן אחי אחרי שקראתם אלי אודיע לכם שבחשיכה תתהלכו בזה לבזות התורה ולומדיה, ולא את התלמיד חכם אתם מבזים כי המרגלית בכל מקום שהיא מרגלית, ורק תבזו את קדוש ישראל, ועל מי תרימו ראש, ודעו אשר יקרה לכם והזהרו בנפשתיכם, וד"ל. הנה ראיתי לכתוב זאת לכם ולא לכבוש האמת שבלבי, ועלי להודיע דעתי כמו שאמר הנביא (יחזקאל ג, יז) צופה נתתיך, ואם כי ידעתי שביזו ברחובות ובשווקים ונערים ונשים ועמי הארץ התל יהתלו בבית משתיכם, עם כל זה לא מנעתי מלדבר עמכם, כי אולי אחד מכם ישמע לדברי, ויהיה די כי הצלתי נפש מישראל, ועתה אם שמוע תשמעו, והחדל יחדול.

כשנאמרו הדברים בשעתם מפי בעל המעשה בצער ובכי רב, כשהוא מתלונן ואומר: אני מבין שלא רוצים אותי כרב שלהם, אבל מדוע לעשות לי בזיונות כאלו על לא חמס בכפי, על מה זה המיטו חרפה כזאת על אב בעל משפחת ילדים קטנים, לעשות אותי לשיחה בפי הבריות בכל העולם ולבוזותי ברבים, וכי אסור לי לבוא ולשהות בעירם וכו'. גם הוא עמדה שם והתייפחה בבכי. זקני הקדוש ידוע היה באופן כללי כאיש רך הלבב, שמלבד הצדקות והקדושה והתעלותו באהבת ישראל, היה גם מטבעו איש בעל מזג טוב ולב רך ולא היה יכול לסבול כשאדם בוכה לפניו. ולשמע קול בכיו נתחוורו פני קדשו, והכירו עליו שהדברים נוגעים עד עומק לבו הטהור, ונענה ואמר בהתרגשות: 'אוו, איך בין זיי דן אלע מיט שריפה' [אכן, אני דן אותם כולם בשריפה]. הרב הנ"ל מיד פנה ויצא משם לדרכו, (איני יודע אם מתחלה פילל כזאת והיה רוצה שיגיע עונשם עד כדי כך).

הדברים יצאו מפי קדשו, ונתפרסמו מיד ותרעש כל המדינה. הללו נזדרזו לבוא בפני הרבי שלהם - שהיה גדול בישראל - לבקש עצה מלפניו, וגם להם: איני יכול להושיע אתכם, רק זאת אני מבקש מכם שמיד תשובו לעירכם וכל אחד יבטח את דירתו ('סעקוירען די דירה'). הם שמעו לעצתו וכך עשו כל אנשי העיר.

ידיי כשבויעים לאחר מכן פרצה שריפה בתוך העיר ראדעמישלא הגדולה, ונשרף בית המבילה ובית המדרש. והנה"צ רבי משה'לע זצ"ל מראזלא (עיר הקרובה לשם), שהיה רגיל לומר מילי

באותם הזמנים שהעניות גברה מאוד היוותה משרת הרבנות מקור מחיה לא מבוטלת, ובהיות שדרו שם בעיירה כמה אנשים החפצים ביקרו, הומינו אותו שיגיע לשבות שם, כדי שבמשך שהותו שם כל השבת, כשגם יערוך את שולחנו בליל שבת, יכירו אנשי העיר בטיבו, וכך יתכן שיצטרפו עוד כמה אנשים לצדו ויבקשו להכתיר אותו.

בהיות הדבר למורת רוחם של אנשי הצד האחר שהיו הרוב, עמדו והומינו חבורת נערים פוחזים וריקים שקדמו פניו בזריקת אבנים וצוואה מיד כשהגיע, ובקושי הצליח להכנס העירה ולבא אל מקום אכסנייתו בערב שבת לפנות ערב. לאחר מכן לקחו שק של קש המיועד לשכיבה ('שטרוי זאק') וסדרו זאת כתבנית גוף אדם, וכתבו על זה את השם שלו, וקשרו את השק לזנב של סוס שהוליכו על פני כל העיר, וקראו לפניו בקול: כאן סוחרים את הרב פלוני. אחר כך העלו את השק באש, והנערים הריעו בקול גדול: כן יאבדו כל אויבך, שכן ישרף הרב פלוני. כל זה היה עוד בערב שבת, וניקל לתאר מה הם הכינו בשבילו ליום השבת עצמו. מרוב פחדו לא יצא מפתח בית האכסניא, והם התרוצצו על פני העיר לחפש אותו, אבל הוא הצליח להתחבא מהם, ותהי לו נפשו לשלל. מיד בצאת השבת ברח משם, ובחשכת לילה גם רגלי עד צאנו.

בהגיעו נכנס בקודש פנימה ושפך את מר נפשו, כשהוא מספר כל מה שעוללו לו. לשמע הסיפור נמס כל לב, ועד היום הוזה כשאני נזכר בכך הדברים מעוררים בי רגשי סלידה ורוגז, ומכל שכן

שבתו בצאנו, בשולחן המהור ליל שבת קודש אחרי קידוש, כשעמד זקני הקדוש לפני נטילת ידים, (כדרכו בקודש שלאחר שקידש על היין עמד ממקומו והלך אל הצד לפשוט את הטלית, ושם נטל ידיו בעמידה ולא בישיבה על פי מה דאיתא בכתבי האר"י), תוך כדי שפשט את טליתו ענה ואמר: פלוני (כאן הזכיר את שמו של איש מדון הנ"ל) לא נותן לי מנוחה ('ער לאזט מיך נישט צירוא'), והגם שזקני הקדוש היה כמדבר אל עצמו בהיות והדברים נאמרו בקול שמע זאת הרב הנ"ל שנכח שם, והמשיך זקני הקדוש ואמר: אם זה כך וכך (כאן הזכיר מלה אחת שאיני יכול לומר ברבים, מה גם שממילא לא יוכן וצריך להאריך בביאורו) או אעקור אותו משרשו ('וועל איך איהם עוקר זיין מן השורש'). וכל הנוכחים עמדו כמשתאים מבלי לדעת אל מה יכונו הדברים.

ביום הראשון חזר הרב לביתו, כשנכנס בתוך העיר פגש קהל גדול שהולכים ללוות את המת, ונאמר לו שהנפטר הוא איש פלוני הנ"ל, שבעת שבתו במסיבת מרעים ב'שלום זכר' פתאום נשמט ראשו על השולחן ויצאה נשמתו. כשחקר מפייהם מתי היה מעשה, אכן נודע הדבר שזה היה בדיוק באותו רגע כשיצאו הדברים מפי קדשו. וגופא דעובדא הכי הוה, שהסבו שם קהל גדול ליל שבת קודש, ונפל הנר על השולחן, ומחשש שריפה יצאו לחפש גוי שיגביה ויוציא את הנר. עבר על אותו האיש רגע לא מוצלח, (כנראה שכך נגזר עליו (ס'אזי אים באשעהרט גיוועזן) ל"ע, ובודאי שכבר היתה לו כפרה), ופיו הכשילו לומר בצחוק ולעג לשון: חבל שהרב נסע

דבריהותא, אמר אז בדרך הלצה, שכפי הנראה טעה המלאך ששמע שהעיר ראדעמישלא נדונה לשריפה ונתחלפה לו בין הגדולה להקטנה.

אך לא עברו שמונה ימים והעיירה הקטנה כולה היתה למאכולת אש. ללא שום סיבה נודעת פרצה בבת אחת שריפה בכל ארבע פנות העיר, ולא הספיקו אפילו להביא כד אחד של מים לכבות האש, ותוך שעה אחת לא נשאר שריד ופליט מכל בתי העיירה, אף לא אורות סוסים אחת. האנשים בקושי נמלטו מהבתים הם ונשיהם וטפם, כשהרבה תינוקות נזרקו דרך החלונות, מאות משפחות נעמדו שם ברחוב באמצע הלילה כשרק כתונת לעורם, ולא נשאר להם מאומה מכל רכושם מחוט ועד שרוך נעל. כמו עיר הנדחת רח"ל.

אחר כך כשסיפרו לזקני הקדוש את כל אשר נעשה, נתחווירו פני קדשו וישב תפוס בשרעפיו, ונענה ואמר: האמינו לי, עשיתי כל מה שרק יכולתי, פעלתי להציל הנפשות וספרי התורות שלא ינזקו, רציתי עוד להציל גם ספרי קודש ולא עלתה ביד.

*

עד כדי כך היתה דרישת כבוד התורה בצאנו. ולא רק על מעשים קשים כאלו, אלא אפילו על דבור בלבד. כמו שהיה מעשה עם רב מפורסם אחד (איני רוצה לומר את שמו), תלמיד חכם וגדול בתורה, מבני משפחת זקני הקדוש מסיגוט זי"ע, שבעירו היה איש אחד שהוחזק כלמדון והיה שונאו ואיש ריבו של הרב דמתא. פעם אחת כששבת הרב את

ושרפים חיות ואופני הקודש, אבל יושבי ארץ שעוסקים בהלכה הם יותר חשובים, דתורה קודמת לכל. ובוה מובן מה שמצינו בין חכמי התורה הקדושים והתנאים הקדושים, כאלו שפעלו אותות ומופתים בארץ עד כדי תחיית המתים ממש, ובכל זאת אין הלכה כמותם רק כתנאים אחרים שלא ידוע עליהם סיפורי מופת כאלו, וזאת לפי שבכח התורה היו הם יותר גדולים. אלו הם שני דרכים ומהלכים שונים. וכח התורה הוא למעלה מהכל, לפיכך הארץ נבראה תחלה דתורה עדיפא מעבודה. וכאמור מתוך כך נתעורר חשד נגד משה רבינו, שמא שינה ממעות תרומת המשכן לבניית בית המדרש, דהיינו מבי כנישתא לכי רבנן.

והמקור לדברי בית שמאי מבואר שם בברייתא, שנאמר (בראשית א, א) בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ, שהקדים הכתוב שמים לארץ. ולהלן שם, שאל רבי ישמעאל את רבי עקיבא כשהיו מהלכין בדרך, אמר ליה אתה ששימשת את נחום איש גם זו עשרים ושנים שנה שהיה דורש כל אתין שבתורה וכו', את הארץ למה ל', להקדים שמים לארץ. ופירש רש"י, דאי לא כתיב את הוה אמינא כאחת נבראו אלא שאי אפשר לקרות שני שמות כאחת, להכי כתב את להקדים עכ"ל. וכתבו התוספות (בע"ב סוד"ה ואת הארץ) ומיהו בנימוקי חומש (בראשית א, יד) פירש רש"י את השמים לרבות תולדותיהן, [ואת הארץ לרבות תולדותיה], ומדרש אחר הוא ופליג אהא דהכא עכ"ל.

ולפי המדרש הזה שברש"י אפשר לומר במעמא דבית שמאי, שמלבד 'את'

מהעיר על שבת, דאילו היה בעיר בודאי שהיה גם הוא יושב כאן אתנו, ואז היה לנו 'גוי' שיוציא את הנר. ועמי הארץ שישבו שם פערו פיהם צחוק מהבדיחה שלו. זקני הקדוש ראה זאת ברוח קדשו, ובהיות שבמקהלות עם ביזה תלמיד חכם בכינוי גנאי של גוי נגעו הדברים אל לבו המהור, ותבע עלבון כבוד התורה ואמר לעקור אותו מן השורש. ובו ברנע נפח את נשמתו.

כאשר היה הדבר נוגע לכבוד התורה ותלמיד חכם, זה היה [בריתחא דאורייתא ובעונשים] ללא גבול. בכל המאורעות הידועות לרבים [במערכות אלקים חיים שניהל], ולא ידוע לכל מה היתה סיבה לכך, על מה זה יצא הקצף, יש לדעת שהכל התחיל בגלל פגיעה בכבודם של תלמידי חכמים בני תורה, על דבר זה לא הועילו שום אמתלאות ותירוצים, ומיד יצא הקצף. כמו בסיפור הנ"ל שתוך כדי דבור בא הלה על ענשו.

והמעם לכך כאמור במכתב קדשו הנ"ל, דכשאחד מתגרה ומפריע לתלמיד חכם היושב בארבע אמות של הלכה נמצא מנרש את הקב"ה מעולמו, ומי שפוגע בבורא כל העולמים מלך כל הארץ מרה אחריתו. ועל כל אחד לעמוד ולהגן ('זיך אננעמען') בעד כבודו יתברך שמו, וגם לרבות תלמידי חכמים, כדילפינן (פסחים כב, ב) את ה' אלקיך תירא (דברים י, כ) לרבות תלמידי חכמים.

*

נחזור לעניננו, דהיינו מעמא דבית הלל שהארץ נבראה תחלה, כי אמנם המלאכים גדולים למאוד, הם מלאכים

בבן יבואר, שאמר משה יודע אני שישאל רוגנים הם, הריני עושה להם חשבון מכל מלאכת המשכן, התחיל לעשות חשבון עמהם וכו', שכח אלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקל וכו', התחיל עומד תמה ואומר עכשיו ימצאו ידיהם של ישראל עלי לומר שאני נטלתי אותם וכו' (לשון התנחומא הנ"ל), ואז חלשה דעתו מעצם הדבר שישאל ממילים בו דופי לחושדו כגזלן ח"ו. על כך הראוהו מן השמים אות ו', שמוזה נלמד דשמים וארץ כאחת נבראו מפאת חשיבותם של לומדי התורה כמו מלאכי מרום שאומרים שירה, דתורה חשובה כמו עבודה, ומהאי טעמא מותר לעשות מבית הכנסת בית המדרש ואין בכך משום הורדה בקדושתה, ובוה חושדים אותך שלקחת מתרומת המשכן עבור משכן העדות ללומדי תורה, ולא שאתה נתפס אצלם כגנב ח"ו, וממילא אין לך סיבה לחלישות הדעת.

על דרך זה יבואר גם המדרש שבא אליו נשמתו של רבי עקיבא. דהוא התנא שדורש 'את' [וכנ"ל בשם נחום איש גמזו, וגם] דמצינו (פסחים כב, ב) שמעון העמסוני ואמרי לה נחמיה העמסוני היה דורש כל אתים שבתורה כיון שהגיע לאת ה' אלקיך תירא (דברים י, כ) פירש (אמר מה ארבה לירא עמו, פירש מכולן וחזר בו מכל ריבויין שדרש, דמדהא לאו לרבווייא אתא כולוהו נמי לאו לרבוויי אתו - רש"י) וכו', עד שבא רבי עקיבא ודרש את ה' אלקיך תירא לרבות תלמידי חכמים עכ"ל, שמוזה גם כן רואים מעלת לומדי תורה שהשוה הכתוב יראתם למורא שמים, מה שלא נמצא במלאכים, דאמנם כתיב (שמות כג, כ-כא) הנה אנכי שולח מלאך לפניך וגו' השמר מפניו ושמע בקולו אל תמר בו וגו', אבל

דרשי נמי וי"ו של 'את' הארץ, וכהא דמצינו (כתובות קג, א) כבד את אביך ואת אמך (שמות כ, יב) ואת אמך זו בעל אמך (וברש"י, כל אתין רבויין) וי"ו יתירה (דואת אמך) לרבות את אחיך הגדול עיי"ש, הכא נמי דרשי בית שמאי 'ואת' הארץ להקדים שמים לארץ, וי"ו יתירה לרבות תולדותיה שנבראו גם כן ביום ראשון. וחכמים אומרים זה וזה כאחת נבראו, שדורשים מה שכתוב 'ואת' השמים בוי"ו החיבור לומר שהארץ נבראה יחד עם השמים, [ו'את' הארץ לרבות תולדותיה].

ולפי דרכנו דלהורות נתן על חשיבות לימוד התורה של יושבי ארץ כמו שירות ותשבחות של יושבי מרום, יש לומר דאות ו' מספרו ששה, וששה מי יודע ששה אני יודע ששה סדרי משנה (הגדה של פסח), שבהם נגלה כוחם של חכמי התורה, דאפילו אם היתה התורה ניתנת למלאכי מעלה [כבקשתם תנה הודך על השמים (שבת פה, ב)] היה זה רק תורה שבכתב שאף הם יכולים ללמוד אותה, מה שאין כן ששה סדרי משנה שכל כולה מיוסדת מפי חכמי התורה אשר בארץ המה, שהקב"ה יושב ושונה מפיהם, מאיר בני אומר (חגיגה טו, ב), אליעזר בני אומר (תנחומא, פרשת חוקת ח), ואינו אומר תורה בשם המלאכים, וכדמצינו נמי (בבא מציעא פו, א) קא מיפלגי במתיבתא דרקיעא וכו', הקדוש ברוך הוא אומר מהור, וכולוהו מתיבתא דרקיעא אמרי טמא, ואמרי מאן נוכח נוכח רבה בר נחמני וכו' עיי"ש. ומכאן שגדולה מעלת התחתונים על העליונים.

*

זאת התורה לעולה בחשיבות מעלת העסק בדברי תורה. וכבר מילתי אמורה זה כמה שברור אצלי כשמש, דבביאת המשיח במהרה, מי שיהא יושב בבית המדרש ויעסוק בתורה, ותוך כדי לימודו ישמע קול מבשר ואומר כי הנה זה בא מלך המשיח, אסור לו להפסיק מלימודו כדי לרוץ לקראתו. איני יודע אם יהיו דברי נשמעים, ואני מבקש תמיד מהשי"ת שיחון אותי דיעה שאני עצמי אתנהג כך ('איך זאל שוין האלטען דערביי'). כמו שאם אחד יהא עומד באמצע תפלת שמונה עשרה ויפסיק לצאת לקראת מלך המשיח, פשוט לכל שנחשב כעבריי. אכן מי שהוא צדיק ו'עהרליכער איד' בודאי שלא ישמע כלל בשעה שהוא עומד ומתפלל בדביקות בהשי"ת, אבל מי שכן יגיע הקול לאזניו בודאי שאסור לו להפסיק, כדתנן התם (ברכות ל, ב) אפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו, [ובגמרא (שם לב, ב) מוקי לה במלכי ישראל].

והדברים יהיו נוגעים למעשה אי"ה בקרוב כאשר בניסן עתידין ליגאל (ראש השנה יא, א) - ואחכה לו בכל יום שיבוא עוד לפני ראש חודש ניסן - על כן אני רואה חובה להזהיר ולהודיע שאם באמצע התפלה, ואפילו באמצע ברכות קריאת שמע, ישמע תקיעת שופר של משיח, אסור להפסיק ולזוז ממקומו, ואף לא למהר לגמור את התפלה בעבור כך. אין שום היתר לבטל תורה ותפלה מחמת ביאת המשיח. צריך רק לדון בנוגע לנוסח התפלה, שהרי לא יהא שייך לבקש תקע בשופר גדול לחרותנו אחרי שכבר נשמע

מורא לא שמענו, אם כי מטבע הדברים לקבל יראה ופחד ממלאך אבל אין בכך מצוה וחויב, כדרך שנתרבו תלמידי חכמים שחייב לירא מהם.

כמו כן מצינו בשלשה מקומות (עין מלא הרועים ח"ב, ערך וי"ו אי דרשינן, אות ה) דרבי עקיבא דורש וי"ו, ואם כן אחרי שלמדנו מ'את' לרבות תולדותיה, נדרש אות וי"ו של 'ואת' לומר שיחד נבראו שמים וארץ, ובכן מתוך שני הריבויים יוצא לנו לדעת מעלת לומדי התורה, דתורה עדיפא מעבודה^א, ואשר על כן מבי כנישתא לבי מדרשא שרי לשנויי, ובוה בא רבי עקיבא להפסיד דעתו של משה רבינו, שלא תהא לו ח"ו הקפדה נגד בני ישראל, דלא בחנם חושדים בו אלא לפי שעל פי דין יש היתר בדבר וכנ"ל.

^א א"ה: לכאורה לפי דיעה זו שביחד נבראו שמים וארץ יש מקום לומר שתורה ועבודה שוים במעלה. ויש לומר שבהתחשב בכך דבשמים ממעל כולם קדושים כולם טהורים, ואילו בארץ אדם אין צדיק אשר יעשה טוב ולא יחטא, אם כן בשביל להיות שמים וארץ שוים במעלה על כרחך שיש עדיפות מסויימת ליושבי ארץ, והיינו לפי שתורה עדיפא מעבודה, וזה שמכריע את הכף להיותם שוים בערך לשוכני רומה על אף שהם קרוצי חומר וחוטאים. - ויצוין לדברי קדשו של הדברי חיים במכתב הנ"ל: 'והלומד בד"א של הלכה נקרא בונה בית ד' והמבזהו פוגם בכבוד המלך, ואפילו רשע הלומד תורה תורתו אינה נמאסת, ראו מהמעשה שאירע לרבינו הקדוש (חגיגה טו, ב) שאמר על אחר... וירדה אש וליחכה ספסלו של רבי וכו', והנה ידוע דמעשיו של אחר הי' בתכלית וכו' כמבואר בגמרא, ועכ"ז הקפיד הקב"ה על בזיונו' וכו'. (וראה שפע חיים, דרשות חומש ורש"י תשמ"ב, פרשת ויקהל פקודי, עמ' שכט).

ואין זה אלא מנהג בורות של עמי הארצים שעל כל עסק [של צורכי מצוה] שמודמן לידם מיד סוגרים את הגמרא, וכבר נקבע אצלם שבחודש ניסן אין צריך ללמוד שהרי חובה לנקות את החדרים והבגדים וכו', ואין לך שמות גדולה מזו שהלא חודש ניסן הוא עיקר זמנה של תורה, שבני ישראל צריכים לישב וללמוד ולהיות דבוק בתורה, [דהוא זמן הגאולה] ואין ישראל נגאלים אלא בזכות תנאי דכתיב (הושע ה, י) גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם (בבא בתרא ה, א; ויקרא רבה ז, א). ורואים בעליל התגברות הסמרא אחרא לבטל מהתורה דוקא באותם הימים שהם מעיקרי זמני לימוד התורה. וזה אמת ויציב.

*

אגב אורחא אזכיר כאן מה שנשאלתי מתי לומר היוצרות לשבת הגדול בשנה זו שחל ערב פסח בשבת, שבעצם אז הוא שבת הגדול, אלא שמבואר בחק יעקב (סימן תל, א) שהדרשה דורשין בשבת הקודם. וראיתי מביאים מהגהת מהרי"ל (מנהגים, ערב פסח, אות י) שגם היוצר אומרים בשבת שלפני שבת הגדול, דאם ימתינו עד שבת הגדול דהוא ערב פסח מה צורך בו, וכל הנעשה נעשה עכ"ל. אבל בפרי מגדים (משבצות זהב סימן תל) כתוב מפורש שאומרים פיוטים של שבת הגדול אף כשחל ערב פסח שבת, ורק הדרשה אם חל ערב פסח שבת מקדימין לשבת שעבר, כי בערב פסח שוב אי אפשר להוהיר ולתקן מה שצריך קודם פסח עכ"ל, ומקורו באל"ה רבה (שם סק"ב).

ובשעיינתי כזה מצאתי שגם הקדמת הדרשה לשבת אינו דבר

כתקוע שופר בקול, וכבר האריך בזה המבי"ט בספרו בית אלקים (שער היסודות, פרק סא) בנוסחאות הברכות שישתנו לעתיד לבוא עיי"ש, וכל אחד כשיעין בסדר הברכות יכול לשפוט בדעתו מה הן התיבות שיהא צורך להשמיט או, כשברוב הברכות ניתן לראות מה שנאמר במקור כשתקנו הנוסח ומה שהוסיפו עוד כמה מילים לאחר החורבן, ואותן התיבות ישמיטו בעת הגאולה. דנוסח הברכה כולו הרי אינו לעיכובא. ונכון לכל אחד לסדר הדברים כבר מעתה למען ידע את אשר יעשה אם יבוא המשיח באמצע תפלתו.

על כל פנים ברור הדבר שאין שום היתר להפסיק בתפלתו, והוא הדין שאם יהא יושב ושונה שאסור לו להיות פוסק מדברי תורה (חגיגה יב, ב). ומכל שכן בתלמוד תורה דרבים, שהרי אפילו מצוה גדולה כבדיקת חמין, על אף שעיקר זמנה בתחילת הלילה, מכל מקום לדעת הרבה פוסקים (שו"ע אור"ח סימן תלא, ב) אם התחיל ללמוד מבעוד יום אין צריך להפסיק, וכן שיעור קבוע לרבים אין לבטל רק לבדוק אחר כך (מגן אברהם סק"ה; שו"ע הרב סעיף ט), דתלמוד תורה דרבים דוחה הכל (עיין מגילה ג, ב; מגן אברהם סימן תרפ"ב).⁽⁷⁾

⁽⁷⁾ א"ה: במגן אברהם שם מבואר טעם ההיתר 'דדוקא מי שלומד בביתו אסור שאינו מוכרח לקום ממקומו, אבל זה בודאי ילך לביתו. אמנם זה מועיל לפי הטעם שהחייב לבדוק מיד מחשש שכחה, אבל לפי המבואר בכמה ראשונים ופוסקים דעיקר קיום המצוה הוא בתחילת הלילה דוקא (ראה ב"ח שם ד, ובפרי חדש), ולא רק משום חשש שמא ישכח, על זה צריך לומר דמכל מקום תלמוד תורה דרבים עדיף.

*

לְעֵינֵינוּ, הנה נתקשיתי זה כמה מה ענין פיוט זה לעסוק בהלכות פסח באמצע תפלת שמונה עשרה, וכיצד השליח צבור מפסיק בתפלתו עם דינים והלכות, וכי מותר להורות הוראה באמצע התפלה, ובאמת הגר"א לא נהג לומר שום פיוטים בחזרת הש"ץ, והרבה נהגו כך, אך אצלינו נהוג לומר, ברם התייחס כשהפיוט מעניינה של תפלה, הוראות שירות ותשבחות וכיוצא בזה, אבל סתם דינים והלכות מהיכי תיתי. כיוצא בזה יש לתמוה בנוגע לפיוט אור יום הנף שבמערבית ליל ב' דפסח, שמוזכר גם בתוספות (ברכות יא, א ד"ה אחת), שכל תוכנו הוא בהלכות קצירת העומר וסדרה, היעלה על הדעת להתיר ללמוד מסכת מנחות באמצע ברכות קריאת שמע.

ובהתבוננני בזה הבנתי מה שלא היה מוכן לי עד עכשיו אודות דרכו בקודש של הגה"ק מבוטשאטש זי"ע ועכ"ל, בעל דעת קדושים. שהוא בלבד היה מורה הוראות בעירו ולא נתן רשות לאף אחד לפסוק, ובהיות שהיה דרכו בקודש להאריך בתפלה כל היום מעוטף בטלית ותפילין, הביאו לפניו השאלות אפילו באמצע ברכות קריאת שמע בין

ברור, שבספר נוהג כצאן יוסף (הלכות שבת הגדול) הביא מכנסת הגדולה לומר הדרשה בשבת ערב פסח אחר מנחה, ולא אחר שחרית כי היכי דלא ליתי ליגע באיסור חמין. וראיתי לעוד קדמונים שכתבו בן (עין שו"ת מהרש"ל, סימן פח, הובא בכנסת הגדולה סימן תל, בהגהות מור אות ב). גם בערוך השולחן (סימן תל, ה) כתב בן, ומטעם אחר, דמה שכתבו להקדים זהו לדירדהו שהיו אומרים דיני פסח בדרשה והיו צריכים להודיע להם קודם הפסח מה יעשו, אבל לדין שכל מי שיש לו שאלה שואל מהרב, ודרשתינו הוי בענינים אחרים, אנו דורשים בשבת ערב פסח עיי"ש, ומכל שכן שאין טעם להקדים הפיוט שהרי אין מי שמורה הלכה לעצמו מתוך הפיוט אלקי הרוחות לכל בשר וכו', מה גם שרוב ההמון לא יודעים לפרשו על בוריו.

ואם כי בדרשה המנהג להקדים בהיות שלפעמים אומרים בו גם איזה הלכות, וכמו שרואים בספר ייטב פנים לוקני הקדוש זי"ע, וכך מקובל לומר בדרשה גם איזה דבר שנוגע להלכה ולמעשה, ודלא כמו שכתב בערוך השולחן שהדרשה רק בענינים אחרים. מכל מקום הפיוט אין טעם להקדימו לשבת הקודם. על כן נראה ברור להלכה, דהגם שמי שרוצה להקדים יש לו על מי לסמוך דרך כתוב בהגהות מנהגים, מכל מקום בהיות ולא הובאו דבריו בפוסקים, ובפרי מגדים נקט בפשיטות לומר הפיוטים בשבת ערב פסח, כך נכון לנהוג.^(ה)

בשבת. אמנם כפי שמעיד כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א ברשימותיו משנת תשל"ז, שחל אז ערב פסח בשבת קודש פרשת צו, ואת היוצרות לשבת הגדול אמר כ"ק מרן אדמו"ר זי"ע בשבת לפני בן, ש"ק פרשת ויקרא (מובא ב'הליכות חיים' על שבת הגדול). וראה גם בספר 'דרכי חיים' בחלק העובדות, אות לד.

^(ה) א"ה: כך אכן נהג כ"ק מרן אדמו"ר זי"ע באותה שנה תשל"ד, בערב פסח שחל

שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו וכו' עיי"ש.¹

ויש לבאר הכוונה במה שהמשיל אותו לבן, על פי מה שהביא החיד"א בכמה מקומות (ראש דוד, ריש פרשת קדושים; פני דוד, סוף פרשת ראה; פתח עינים, סוף ברכות) [בשם הזוהר (ח"ג קיב, א)] שעמי הארץ הם בבחינת עבדים לה' ותלמידי חכמים נקראים בנים למקום. והתלמיד חכם יש לו הכח של צדיק גזור והקב"ה מקיים (ראה זוהר ח"א מה, ב), לפי שגזור על פי דיני התורה שכך וכך צריך להיות, והקב"ה בורא ומנהיג את העולם כולו על פי התורה.

כי אף הוא ית"ש שומר מצוותיה של תורה (ירושלמי ראש השנה א, ג, דף ג, ב), וזה שנאמר (ויקרא כו, ג) ואת מצותי תשמרו, רצ"ל המצוות שלי שאני מקיים אותם, [כבירושלמי שם, בנוהג שבעולם מלך בשר ודם גזור גזירה, רצה מקיימה רצו אחרים מקיימים אותה, אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן אלא גזור גזירה ומקיימה תחילה, מאי טעמא (ויקרא כב, ט) ושמרו את משמרתני אני ה', אני הוא ששימרתני מצותיה של תורה תחילה]. ובכן אם צדיק אמת, היודע להורות הלכה לאמיתה של תורה, פוסק על פי דין תורה שהיום צריך משיח לבוא, אין שום ספק שלא יתמהמה עוד. אכן יכולים לסלקו מן העולם לפני שיוציא מפיו פסק זה, או לבטל [ולבלבל] אותו שלא יורה כך, אבל

פרק לפרק, בני מעים של עופות, וכתמים של נשים, וכיוצא בזה, ועל פי סימנים קבועים ומוסכמים בתנועות ידיו הקדושים היה מסמן אם כשר או טרפה או שצריך הגעלה, מראה טהור או טמא, ואחר כך המשיך בתפלתו. כשנשאל פעם על כך ענה ואמר: תאמינו לי שאילו לא התביישתי הייתי פוסק שאלות גם באמצע שמונה עשרה. כך שמעתי מהגה"צ מנאסויד זצ"ל. וזה מבהיל לרעיון, ומעודי הייתי מתמיה על כך. וכעת נראה לי לומר מקור למנהגו במה שקדמונינו יסדו פיוטים הנ"ל, דלהשיב על שאלה בדבר הנוגע למעשה לא גרע מלימוד אלו ההלכות באמצע חזרת הש"ץ, ובפרט דיני קצירת העומר שאין נוהג בזמן הזה.

והנראה לומר בטעם הדבר (והענין סובל אריכות גדולה, ומחמת תשות כוחי אקצר), דהנה תכלית הנרצה היא שהתפלות יעלו השמימה, ויש בזה שני ענינים שונים, וכן נראה לפרש בכוונת המשנה (אבות ב, יג) וכשאתה מתפלל אל תעש תפלתך קבע, אלא רחמים ותחנונים לפני המקום ברוך הוא עכ"ל, דיש שני סוגים של תפלה, א) בדרך רחמים ותחנונים, ב) בדרך קבע [לקבוע בגזירה של תורה דרך וכך צריך להיות], כדוגמת שעשה חוני המעגל (תענית כג, א) כשהתפלל ולא ירדו גשמים, עג עוגה ועמד בתוכה וכו', אמר לפניו רבונו של עולם בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך, נשבע אני בשמך הגדול שאיני זו מכאן עד שתרחם על בניך. ובהמשך הגמרא שם, שלח לו שמעון בן שטח אלמלא חוני אתה גזרני עליך נידוי וכו', אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך, כבן

¹ עוד שם: תנו רבנן מה שלחו בני לשכת הגזית לחוני המעגל, ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך גזר אור (איוב כב, כח). ותגזר אומר אתה גזרת מלמטה, והקדוש ברוך הוא מקיים מאמרך מלמעלה וכו'.

ועמוקה בחושן משפט, שבלי זה לא יכולים להיות מבית דין של מעלה. על כן התיישב בליל יום הקדוש ללמוד שולחן ערוך חושן משפט בשביל לדעת מה לומר, ומה לטעון [בזכותם של ישראל], דזה לא יתכן בסתם דברים כי אם בדברים המיוסדים על הלכה של תורה.

ויובן בזה שבשביל ליתן חיזוק לתפלת השמונה עשרה, שבשמים ידעו שיש להתחשב עם בקשותיו, נתקנו פיוטים הללו שבהם הלכות התורה, וכשאומר פיוט אלקי הרוחות לכל בשר ומתעמק בפירוש הדברים, בידיעת שורשה של כל הלכה שנאמר בה, וכפי הבנתו סותר ובונה מוסף וגורע, אז התפלה שלו עולה ישר לשמים. וגם טומן ברמזו בהלכות פסח הללו כל סדר ההנהגה עם כלל ישראל; בהלכות ביעור חמץ קובע כיצד תיעקר עבודה זרה מן העולם, וכנודע (וזהר ח"א רכו, ב; שם ח"ב מ, א) שחמץ מורה על עבודה זרה. וכן מה שבניסן עתידין להגאל הוא מסדר על פי הוראותיו בפיוט זה. ולא בדרך בקשת רחמים ותחנונים אלא בהלכות התורה, שזה דרך יותר גבוה, שמערב ומצרף בקשותיו בתוך פסקי ההלכות. ולאחר מכן עומד ומסדר הדברים בתפלה ותחנונים, והשב את העבודה לדביר ביתך וכו', כשקודם לכך כבר הכנים הכל בפיוט אלקי הרוחות לכל בשר.

גם הפיוט בהלכות קצירת העומר מיוסד על רעיון זה, שעל ידי בירור הלכות העומר יוקבע כמה ישועות בבני חיי ומוזני יימשכו על בני ישראל; בפסח העולם נידון על התבואה (ראש השנה טו, א), והוא קובע כמה צריכים בני ישראל למוזנות

אם קפץ והורה אז בהכרח כדבריו כן יקום, דהקב"ה מקיים מצות זקנים (תנחומא, פרשת נשא כט), מאחר ששומר מצוותיה של תורה ובה נאמר (דברים י, יא) לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך.

בח זה מסר השי"ת לחכמי התורה להנהיג את העולם, שכאשר יורו כך יקיים ויעשה. וזה הצדיק שיודע לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, ופוסק הלכה לאמיתה של תורה, דבריו נשמעים, כי אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה. ובכח זה פעל ועשה חוני המעגל כשאמר איני זו מכאן עד שתרחם וכו', וזה המכונן באומרו כבן שמתחטא על אביו וכו', וכנ"ל שתלמיד חכם נקרא בן, דלא יתכן לעבור ולשנות ממה שהוא הורה ופסק על פי התורה.

*

בזה יש להטעים מה שהיה דבר הרגיל אצל זקני הקדוש בעל דברי חיים זי"ע ללמוד בליל יום כפור הרבה שולחן ערוך חושן משפט. וכ"ק אאמ"ר זי"ע נכנס פעם אצלו בראש השנה לפני תקיעת שופר, ומצאו יושב ולומד דברי התוספות הארוכים שבסוגיית קתא דמגלא (בבא מציעא פב, א), כשכולו שקוע בעיונא דשמעתתא ובריתתא דאורייתא בתנועת הידים. כי הרה"ק מרוזין זי"ע אמר פעם על זקני הקדוש, שהוא מבית דין של מעלה, ובהיות כן כשבא לפניו שאלה מן השמים היה צריך לדעת מה להורות; תשובה על שאלה לא עונים כלאחר יד כמי שמנער משרוול בגדו, אלא צריך לברר היטב על פי התורה; בבית דין של מעלה צריך לדעת להורות לאמיתה של תורה על פי ידיעה רחבה

במעשה ידיכם עכ"ל, ויש לפרש במה שדקדק ולא אמר שתשרה שכינה במשכן אלא במעשה ידיכם, שנתכוין בכך לרמוז על מעשה ידיו של כל אחד ואחד באשר הוא בתוך ביתו. אמנם דבר גדול הוא שעשו את כל העבודה ככל אשר צוה ה' במצות ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, אבל יש עוד דבר גדול מזה שהשכינה תהא שרויה אצל כל אחד בתוך ביתו, מבלי שיצטרך לראות פני השכינה במשכן, וזאת על ידי עסק התורה במסכתות זכחים ומנחות, [שכל העוסק בתורה כאילו הקריב עולה מנחה חמאת ואשם וכו'] (מנחות ק, א).

ולמען הודיעם דלא כמו שחושבים דהדבר הכי גדול זה לעשות את המשכן, כי יש דבר גדול מזה לישב בבית ולפתוח גמרא לעסוק בדברי תורה, לכן כאשר ברך אותם בגמר מלאכת המשכן על צד היותר טוב כאשר צוה ה', הוסיף וברכם שגדולה מזאת תהא לכם שתשרה שכינה במעשה ידיכם, דלא רק במשכן תהא השכינה שורה אלא גם במעשה ידיו של כל אחד ואחד בביתו; כשכל מה שעושה יהא עם התורה, תזכו למדרגה יותר גדולה שתהא השכינה שורה אצל כל יהודי בתוך ביתו.

יעזור השי"ת ונוכה שהשיעור בשבוע הבא נלמוד בירושלים, כי בניסן עתידין ליגאל, האמנם שיהיו אז יותר גדולים טובים ממי לשמוע, מכל מקום יתכן שתהא אז חשיבות להראות איך למדו בגלות. ונוכה בשבוע הבעל"ט ללמוד השיעור חומש ורש"י בירושלים הבנויה אמן.

ופרנסה. לא בדרך תפלה, אלא בתורה פסק הלכה לאמיתיה של תורה, שזה יותר גבוה.

*

מבל זה רואים מעלת התורה יותר מהעבודה, ואשר על כן אסור להפסיק מלימודו לשום דבר שבעולם, ובפרט בתלמוד תורה דרבים.

מעתה יובן על נכון מה שלא הלך משה אל המשכן וכליו, דכשהיה עוסק ללמוד תורה לא התעניין כלל במעשה המשכן, גם אילו היה יורד מקדש של אש מן השמים לא היה פונה להסתכל בוה, אפילו אם כסא הכבוד ירד למטה לא יגש כשהוא באמצע לימודו. וזה כוונת התרגום יונתן על הפסוק ויביאו את המשכן אל משה את האהל ואת כל כליו, ליישב מדוע המתין עד שהביאו אליו ולא הלך מעצמו לראות, ולזה כתב שישבו לפניו אהרן ובניו שהיה מלמד אותם סדר כהונה, גם זקני ישראל ישבו לפניו לשמוע דברי תורה, ולא היה רשאי לבטל מלימודו. אלא עושי המלאכה הביאו אליו את המשכן, והמתינו עליו עד שיסיים שיעור לימודו, ואז יצא לראות את המשכן ואת כל כליו, ואת בגדי השרד לשרת בקודש את בגדי הקודש לאהרן הכהן ואת בגדי בניו לכהן, אז ראה וגם חקרה אשר ככל אשר צוה ה' את משה כן עשו בני ישראל את כל העבודה.

ושם נאמר (לט, מג) וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה כאשר צוה ה' כן עשו ויברך אותם משה, ופירש רש"י, אמר להם יהי רצון שתשרה שכינה

דברי תורה

מכ"ק מרן אדמו"ר הגה"ק שליט"א

ואהי להם למקדש מעט

תורה עיי"ש, ויש לבאר הענין בזה, ובפרט דאם עלתה ברצונו ית"ש לבנות בית מדרש שיהגו שם בתורה, היה מן הצורך לצוות זאת מתחילה ולא רק מן הנותר מנרבת המשכן.

המשכן ובית המקדש לא נבנו על ידי משה

נקדים מה שכתב בספה"ק מגלה עמוקות (פרשת ואתחנן, אופן כ; ועיין פרשת דרכים, דרוש ח), שאם היה משה רבינו נכנס לארץ ישראל ובונה שם את בית המקדש, לא היו השונאים יכולים לשלוט במעשי ידיו ולא היה יכול להיחרב, ואם היו בני ישראל באים למצב שהיו כמו בזמן חורבן בית המקדש, לא היו יכולים לשפוך הזעם והחימה על עצים ואבנים אלא על שונאיהם של ישראל ח"ו, ונמצא שהיה מוסתר חסד ה' במה שלא נכנס משה לארץ ישראל, עיי"ש.

על פי דבריו ביאר בספה"ק לב אריה (פרשתן, ד"ה אלה פקודי) הפסוקים, **אלה פקודי המשכן משכן העדות**, וכפירוש רש"י המשכן משכן, שני פעמים, רמז למקדש שנתמשכן בשני

בתוה"ק (שמות לח, כא-כב) אלה פקודי המשכן משכן העדות אשר פוקד על פי משה עבודת הלויים ביד איתמר בן אהרן הכהן, ובצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה עשה את כל אשר צוה ה' את משה.

וברש"י, המשכן משכן, שני פעמים, רמז למקדש שנתמשכן בשני חורבניו על עוונותיהן של ישראל. ותמוה טובא מה שנרמז כאן ענין חורבן בתי המקדש, הלא בשעת חדוותא חדוותא (בראשית רבה כו, ד) ודיה לצרה בשעתה, וכאן בגמר בנין המשכן היה יום שמחה כיום בריאת שמים וארץ (מגילה י, ב) ואותו היום נמל עשר עמדות (שבת פו, ב), ולמה נרמז ענין החורבן.

ובמדרש (שמות רבה נא, ב), נכנס משה אצל בצלאל, ראה שהותיר מן המשכן, אמר לפני הקב"ה רבון העולם עשינו את מלאכת המשכן והותרנו מה נעשה בנותר, אמר לו לך ועשה בהם משכן לעדות. וביארו במפרשים (עיין פירוש מהר"י על המדרש שם; תורת משה לחת"ס, פרשתן, ד"ה והנה טרם דהמכוון שעם מותר הנדבות יבנה בית ועד לחכמים ובית המדרש ללמוד שם

בהר, אלא שנעלם ממראה עינינו אשר טחו מראות עיי"ש.

אך באמת יש לנו להתבונן מה היא התועלת במה שהמשכן ובתי המקדש עדיין קיימים, בעוד שהם נעלמים וגנוזים מאתנו ואין אנו יכולים לעלות וליראות את פני ה' במקום שכנית כבודו.

י"ש לומר על פי מה שדרשו חז"ל (מגילה כט, א) מהפסוק (יחזקאל יא, טו) ואהי להם למקדש מעמ, אמר רבי יצחק אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל וכו', תניא רבי אלעזר הקפר אומר, עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל שיקבעו בארץ ישראל. ובמהרש"א בחידושי אגדות ביאר על פי המובא במדרש (שיר השירים רבה ז, יא) שלעתיד לבוא יהיה בית המקדש גדול כמו כל ירושלים דהשתא, וירושלים תהיה גדולה כמו כל ארץ ישראל, והיינו כי כל בתי המדרש שבבבל יבואו ויקבעו ליד בית המקדש ולכן יהיה גדול כמו כל ירושלים. ובוה מבאר מה שאמר דוד המלך (תהלים קכב, א-ג) שמחתי באומרים לי בית ה' נלך, ששמח לילך לבית המקדש, ויהא זה כאילו עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים, לפי שירושלים הבנויה תהיה בעיר שחזברה לה יחדיו, היינו שכל בתי המדרש ומקדשי המעט שבבבל יתחברו יחדיו. ואם כן, עכשיו בגלות כשאני עומד בבית הכנסת הרי הוא מקום המקדש דלעתיד, עיי"ש.

נמצא דאף שהמשכן ובית המקדש נחרבו וגנוזו בעוונותינו הרבים, אבל השפעת קדושתם נמשכה לתוך בתי כנסיות ובתי מדרשות שלנו שהם

חורבנן על עוונותיהן של ישראל, אבל לכאורה אולי הכוונה היא כהמשך דברי רש"י, משכן העדות, עדות לישראל שויתר להם הקדוש ברוך הוא על מעשה העגל, שהרי השרה שכינתו ביניהם. אמנם ממה שנאמר להלן, **ובצלאל בן אוּרִי בן חור למטה יהודה עשה את כל אשר צוה ה' את משה**, והיינו שבצלאל בנה את המשכן ולא משה רבינו, זהו ההוכחה על חורבן בתי המקדש, דלכן רצה הקב"ה שבצלאל יבנה ולא משה רבינו, כדי שיוכל לשפוך חמתו על עצים ואבנים, שכן מעשי ידיו של משה רבינו הם נצחיים, עיי"ש.

השראת השכינה בזמן הזה הוא בבתי כנסיות ובתי מדרשות

המקור לזה הוא בגמרא (סוטה ט, א), דרש רבי חיננא בר פפא, מאי דכתיב (תהלים לג, א) רננו צדיקים בה' לישרים נאווה תהלה, אל תקרי נאווה תהלה אלא נווה תהלה, זה משה ודוד שלא שלמו שונאיהם במעשיהם, דוד דכתיב (איכה ב, ט) מבוע בארץ שעריה, משה, דאמר מר משנבנה מקדש ראשון נגנו אהל מועד קרשיו קרסיו ובריחו ועמודיו ואדניו.

בן מבואר בספרים הקדושים (עין זוה"ק פרשת פקודי, ח"ב דף רמ, ב; קול בוכים, איכה ב, יח; ש"ך עה"ת, פרשת בראשית, ד"ה ויהי האדם לנפש; עשרה מאמרות, מאמר חקור הדין, חלק א, פרק כו; ועיין שפע חיים, דרשות חורש"י תשמ"ג, פרשת צו, עמ' רעח-רפג) לנבי בית המקדש, דעדיין הוא על מכונו עד היום הזה, וה' שוכן בציון ומראה כבוד ה'

גם כאשר מפני חמאינו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו, ובית המקדש נחרב וירושלים לבמות יער, עדיין נותר לנו לפליטה מקום התפילה והרנה בזכותו כוחו הנצחי של משה רבינו. ולכן כששאל משה רבינו מה נעשה בנותר, אמר לו הקב"ה שיעשה בית מדרש ללמוד שם תורה, ובוה ימשיך קדושה לבתי כנסיות ובתי מדרשות, כי הקב"ה הצופה ומביט עד סוף כל הדורות ראה שבית המקדש יהא לשריפת אש ואז עלולים בני ישראל להישאר ח"ו בלא כלום.

ואבן בתחילה לא אמר למשה לעשות משכן העדות, כי זהו בבחינת מלכא לפומיה לא גליא, אך כשנותר מנרבית המשכן ושאל משה מה נעשה בנותר, אזי גילה לו הקב"ה ברמיזא שיעשה משכן העדות, דהיינו בית מקדש מעט שיהא ראוי להשראת השכינה לנצח נצחים, ודבר אלקינו יקום לעולם. וכן אמרו חז"ל (סנהדרין קה, ב) כולם חזרו לקללה חוץ מבתי כנסיות ובתי מדרשות וגו', דהיינו הברכה שאמר בלעם (במדבר כה, ה) מה טובו אהלך יעקב משכנותיך ישראל.

זהו הרמז בכתוב, אלה פקודי המשכן משכן העדות, וכדברי רש"י שנתמשכן בשני חורבנין על עוונותיהן של ישראל, ולכן נצטוו משה לעשות עם הנותר משכן העדות, דהיינו בית מקדש מעט, דכיון שעל ידי עוונותיהן של ישראל יחרב המשכן ובעתיד יחרבו בתי המקדש, לכן נצטוו להקים מקדש מעט, כדי להמשיך בוה השראת השכינה לדורות עולם, שבכל מקום שיגלו שם בני

מקדשי מעט, אשר לעתיד לבוא יהיו חלק מבית המקדש, כי הלא עיקר גדלות וקדושת המשכן ובתי המקדש לא היה בעצים ובאבנים אלא בהשראת השכינה שהיתה בהם, כמאמר הכתוב (שמות כה, ה) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, ואמרו חז"ל (מדרש תנחומא, פרשת נשא, אות מז) בשעה שברא הקב"ה את העולם נתאוה שיהא לו דירה בתחתונים כמו שיש בעליונים.

ועל בית המקדש דרשו חז"ל (ספרי, פרשת ראה, פיסקא קו; ילקוט, שם, רמז תתצ, ובהגהות זית רענן; תוספות, בבא בתרא כא, א ד"ה כי מציון) מהפסוק (דברים יד, כג) למען תלמד ליראה וגו', שכאשר היו עולים לירושלים ורואים איך שהכהנים עובדים את ה', היו לומדים לירא מה', ובראותם לויים בשירים ובזמרים היה נכנס בלבם יראה כפולה ומכופלת מפחד ה' והדר גאונו עי"ש. וכל זאת יכולים להשיג בזמן הזה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות שיש שם השראת השכינה.

השראת השכינה לדורות בזכות משה רבינו

כל זאת נעשה בכוחו ובזכותו של משה רבינו ע"ה שהיה איש האלקים (דברים לג, א), ונתקיים בו ודבר אלקינו יקום לעולם (ישעיה מ, ח), שבמדרגתו הגבוהה ובקדושתו הנצחית המשיך את קדושת המשכן שתהיה לדורי דורות בבתי כנסיות ובבתי מדרשות של בני ישראל בכל מקומות מושבותיהם. וזהו המכוון במה שלא שלטו שונאים במעשי ידיו של משה, היינו בהשראת הקדושה שהמשיך לדורות עולם.

ישראל יהיה להם מקום להשראת השכינה, וכלשון הכתוב (יחזקאל יא, מז) כה אמר ה' אלקים כי הרחקתים בגוים וכי הפיצותים בארצות ואהי להם למקדש מעט בארצות אשר באו שם, והיינו שבהיותו בארצות גלותם יהיה להם מקדשי מעט תחת בתי המקדש.

מותר ההתעוררות של ישראל בנדבות המשכן נשאר לדורות

שמחתי בראותי בספה"ק מאור ושמש (פרשתן, ד"ה ויש לפרש כך) שכתב כעין רעיון זה, שבני ישראל הביאו את נדבתם למשכן מתוך התעוררות עצומה וברגשי אש קודש, כי זה היה עיקר המטרה בהבאת הנדבות על ידם שתהיה מתוך רצון ונדבת הלב, וההשתוקקות שלהם היתה במדה מרובה וגדושה כל כך, עוד יותר ממה שהיו צריכים להביא למשכן, וכל הנותר נשאר לדורות עולם, שבכל פעם שבני ישראל יעסקו וילמדו בפרשיות מלאכת המשכן תתעורר ההשתוקקות ההיא של בני ישראל בהבאת נדבותיהם עבור המשכן.

וזוה לשונו הזהב: דהנה כבר כתבנו למעלה הרבה מזה, שעיקר כוונת מלאכת המשכן היה כדי שישרה בארץ להיות מקום להשראת השכינה, והיה צריך לזה הכנות וקדושות גדולות, והקב"ה צוה למשה על מלאכת המשכן שיביאו כל ישראל נדבתם בנדיבות לב כמו שכתוב בפרשה, והתורה העידה על ישראל גודל נדבת לבם שהיה בוריות גדול, על כן נוכל לומר שהיה כל כך נדבת לבם המהור כל כך בקדושה גדולה

וכוונה עצומה אשר כל אחד ואחד מישראל היה מיחד יחודים גדולים במחשבתם בעת הבאת הנדבות, וגם היה להם השתוקקות והתלהבות גדול באהבה רבה וביראה גדולה בעת הבאת נדבתם אשר על ידי כוונתם ואהבתם ויראתם היה בהם כח להמשיך קדושה גדולה כל כך על כל דבר ודבר, כדי להמשיך השכינה למטה על מעשיהם, והיה כוונתם אז להשראת השכינה על מעשי ידיהם, והותיר עוד קדושה על ידי מחשבתם להמשיך גם כן קדושה לדורות הבאים גם כן.

וזוה כוונת הכתוב בפרשת ויקהל (שמות לו, ד-ה) ויבאו כל החכמים העושים וגו' איש איש ממלאכתו וגו' אל משה ויאמרו מרים העם להביא מדי העבודה למלאכה, רצה לומר שהחכמים הבינו בעת מלאכתם, התגישו גודל הקדושה בכל דבר ודבר מנדבת המשכן שהאירו בני ישראל בכל דבר כל כך קדושה רבה, אשר יש די והותר מן הקדושה אשר צריך לעת עתה להשראת השכינה, רק היה כוונתם בגודל התלהבותם בנדבתם שיאירו עלינו עד סוף כל הדורות, מאיר לנו בעת לימוד התורה של מלאכת המשכן ונדבת המשכן, מאיר לנו ללכבנו גודל אהבה ויראה שלהם עד שיאיר לנו גם כן איזה הארה בעת לימוד מעשה המשכן למשך עלינו מעט קדושה בכל עת לימוד התורה הזאת, עכלה"ק.

ובזה מפרש המדרש, שראה משה רבינו שיש קדושה יתירה בנדבת המשכן יותר מן הנצרך לעת עתה, ואמר לפני הקב"ה, רבון העולמים עשינו את

הישועה בימי מרדכי בזכות הכח הנצחי של משה רבינו

בזה יבואר מאמרם ז"ל (מגילה יג, ב) לגבי
המן הרשע, כיון שנפל פור בחודש
אדר שמח שמחה גדולה, אמר נפל לי
פור בירח שמת בו משה, ולא היה יודע
שבשבעה באדר מת ובשבעה באדר
נולד. וכבר עמדו בזה, דלכאורה מהו
היתרון בזה שנולד משה בחודש אדר,
והלא לאחר מכן מת בחודש אדר
ואיתרע מזליה.

ויש לומר שהמן הרשע לא השיג
בדעתו שכוחו של משה רבינו רעיא
מהימנא הוא כח נצחי ולא היה רק
לשעה, ודימה זאת למשכן שהיה מעשי
ידיו של משה ונחרב ונגנז. ולכן כשראה
שמת משה בחודש זה שמח ואמר
שפסקה טובה מהם וניתקו ההשפעות
והאורות שנשתלשלו מלידת משה רבינו,
ואם כן יעלה בידו להפיק את זממו
ולעשות מסך המבדיל בין ישראל
לאביהם שבשמים.

אך עינו הטעתו וח"ו מלומר כך, והוא
בטומאתו לא ידע דאף שמשה רבינו
מת בו' באדר, אבל מיד בו' באדר שוב
נולד בתולדה חדשה ובאורות עליונים,
כי השראת קדושתו היא לעולמי עד
בהיותו איש האלקים ודבר אלקינו יקום
לעולם, וצדיקים במיתתן קרויין חיים
(ברכות יח, א) ועולים מעלה מעלה
במדרגות רמות. וכמו שנצמווה לעשות
משכן העדות ואף שזה יחרב מכל מקום
ישאר רושם דקדושה לעולם, כך הוא
בכל השפעת קדושתו ואורותיו של משה
רבינו.

המשכן והותרנו מה נעשה בנותר, היינו
עם מותר ההתעוררות והקדושה. ואמר
לו הקב"ה, לך ועשה בהם משכן לעדות,
והיינו שאת מותר הקדושה שהאירו בני
ישראל בנדבתם יותר מהנרצה מהם, ניח
בתורה בפרשיות של מעשי המשכן,
ובעת שיעסקו בני ישראל בפרשיות
המשכן יהיה להם כח להמשיך ולעזור
את הקדושה שנתעוררה אז במעשי
המשכן בפועל, עיי"ש דבה"ק.

המתייגע בתורת ה' זוכה למציא בה התעוררות הקדושה של בני ישראל

ובתוך דבריו הקדושים כתב: רק
שצריך לזה כוונת הלב, לכוון
בעסק התורה באהבה ויראה גדולה, כדי
להמשיך הקדושה הזאת עלינו כמו בעת
שהיה הדבר בפועל, עכ"ל. והיינו דרך
כשהאדם לומד תורה מתוך אהבה
ויראה ומתוך כוונת הלב וביגיעה גדולה,
אזי הוא זוכה לאותן אורות קדושים.

ויורמז במאמרם ז"ל (מגילה ו, ב) יג' עתי
ומצאתי תאמין, וכבר עמדו בזה
(עין תפלה למשה, תהלים קיט, קסב אות ב;
תפארת שלמה, פרשת ואתחנן, ד"ה ובקשתם
משם) דלכאורה יגיעה ומציאה סתרי
אהרדי, דמציאה באה בהוסח הדעת
(סנהדרין צו, א) ולא ביגיעה. אך המכוון
בזה שכאשר אדם מיישראל מתייגע
ולומד תורה בהתמדה בקדושה וטהרה,
באהבה ויראה גדולה, אזי השי"ת בעזרו
והוא מוצא בה את אותה התעוררות
קדושה של בני ישראל בעת שהביאו
נדבותיהם למשכן, אשר לזאת זוכים רק
בכח היגיעה והעמל.

שהשראת השכינה של בית המקדש היא נצחית ומלווה את בני ישראל בכל מסעיהם להיות להם מקדשי מעט, ומזה הבין שגם הכח של משה רבינו הוא נצחי, ואז התחיל להבין שלא יוכל להם וכי נפול יפול לפניהם.

מתוך ד"ק בעידן רעוא דרעוין
ש"ק פרשת פקודי תשנ"ז

ולבן כשהלך המן אל מרדכי וראה שעוסק בהלכות קמיצה אמר, אתא מלי קומצי קמחא דידכו ודחי עשרה אלפי ככרי כספא ידי (מגילה טו, א). והיינו, שהמן הרשע ראה שבני ישראל עוסקים בענינים הנוגעים לזמן שבית המקדש קיים, ואף שבאותו הזמן לא היה להם בית המקדש, ואז הבין

יעמדו על הברכה ידידינו הנכבדים שהרימו תרומתם קודש להרפסת הגליון

הרה"ח ר' ישי הכהן לוינשטיין הי"ו – בני ברק
לעילוי נשמות אביו ואמו החשובים

הרה"ח ר' יוסף מאיר הכהן ב"ר ישי הכהן ז"ל

נלב"ע ביום ט"ז ניסן, א' דחול המועד פסח תשס"ח

ומרת מלכה ע"ה ב"ר חיים יהודה ז"ל

נלב"ע ביום כ"ט אדר תשע"ב

ודודתו החשובה, אחות חמותו, מרת בלומא ע"ה ב"ר בצלאל ז"ל שטיינר

נלב"ע בלי להשאיר זש"ק ביום ה' ניסן תש"פ

תנצב"ה

הרה"ח ר' שמואל ברנשטיין הי"ו – קרית צאנז, נתניה

לעילוי נשמות אביו ואמו החשובים

הרה"ח ר' ישראל ב"ר יעקב חנניה ז"ל – נלב"ע ביום ב' ניסן תשע"ז

ומרת ליבא דבורה ע"ה ב"ר משה יהודה ליב ז"ל

נלב"ע ביום י"ג מרחשון תשע"ה

תנצב"ה

הרה"ג ר' אליעזר אסטרדייכר שליט"א

בני ברק

לעילוי נשמת אביו החשוב

הרה"ח ר' מנשה בן הרה"ח ר' אליעזר ז"ל

נלב"ע ביום ד' ניסן תשע"ח

תנצב"ה

הרה"ח ר' גרשון זאב יצחק איצקוביץ הי"ו – קרית צאנז, נתניה
הרה"ח ר' ישראל וייס הי"ו – בני ברק
הרה"ח ר' יהודה שולדינר הי"ו – קרית צאנז, נתניה
לעילוי נשמת אביו-חותנם ואמו-חמותם החשובים
הרה"ח ר' שרגא יהודה יהושע ב"ר משה יוסף ז"ל
נלב"ע ביום ד' ניסן תשפ"ג
ומרת חיה פעסיל ע"ה ב"ר גרשון זאב ע"ה
נלב"ע ביום ו' מנחם אב תשע"ט
וזקנתם החשובה מרת לאה ב"ר משה שמואל ז"ל – נלב"ע ביום ג' ניסן
תנצב"ה

הרה"ח ר' צבי אליהו ארנפלד הי"ו
בני ברק
לעילוי נשמות אביו ואמו החשובים
הרה"ח ר' משה ב"ר צבי ז"ל
נלב"ע ביום שב"ק ויקרא אל משה, ה' ניסן תשנ"ג
ומרת אסתר ע"ה ב"ר יעקב מאיר ז"ל
נלב"ע ביום כ"ג אדר תשפ"א
תנצב"ה

הרה"ח ר' חיים יוסף גרינברגר הי"ו
נתניה
לעילוי נשמות
אביו החשוב הרה"ג ר' אברהם בן הרב צבי דוב ז"ל
נלב"ע ביום ה' ניסן תשנ"ט
ודודו החשוב הרה"ג ר' שלום יעקב בן הרב צבי דוב ז"ל הי"ד
שחייו מחשובי תלמידי הגה"ק המהרש"ג זצוק"ל אב"ד סעמיהאלי
תנצב"ה

בקשה רחופה
היות ואי"ה בימים הקרובים עומדים אנו להדפיס את גליונות הדברי תורה
לש"ק פרשת ויקרא, פרשת צו, חג הפסח, שביעי של פסח,
פונים אנו בזה לאנ"ש נדיבי הלב המעונינים להיות שותף בהדפסת והפצת מעיינות
הקודש, לכבוד השמחה במעונם או להנציח קרובים,
נא להזדרז ולהודיע לנו בהקדם האפשרי, בטלפון: 052-71 40042

המחותנים, הרה"ג ר' **צבי אלימלך לייפער** שליט"א

מנהל רוחני דשיבתנו הק' 'דברי יציב' חיפה

והרה"ח ר' **ראובן יואל לנדא** הי"ו

אלעד

לזכות בנו המו"מ בתויר"ש הבה"ח החבר **יוסף לייפער** שיחי

ובתו **הכלה** תחי' לרגל שמחת **נישואיהם** במזל טוב

החתונה אי"ה ביום ראשון הבעל"ט, ר"ח ניסן, באולמי 'היכל רוזנברג' קרית צאנז נתניה

יזכו להקים בית נאמן בישראל ויעלה זיווגם יפ"ה, ולרוב נחת ואושר כה"י

הר"ר **אלימלך משה ויינברגר** הי"ו

חיפה

בן הרה"ח ר' **חיים אליעזר** הי"ו, וחתן הרה"ח ר' **שמואל יחיאל** מיכל הכהן איזק הי"ו

לזכות בנו הב' **שלמה בצלאל** שיחי

שנכנס לעול המצוות במזל טוב

יוזכה לראותו עולה ומתעלה במעלות התורה והיראה, ולרוב נחת ואושר כה"י

משפחת וייסברגר הנכבדה הי"ו

לעילוי נשמת בעלה-אביהם-חותנם

האבר"ך החשוב המו"מ בתויר"ש הרה"ח ר' **יונה זאב** ז"ל

בן יבלח"ט הגאון רבי **משה טוביה וייסברגר** שליט"א

אב"ד בודאפעסט ורב ביהמ"ד קהילות יעקב בביתר עילית

נלב"ע בדמי ימיו, ביום כ"ט אדר ב' תשע"ו

תנצב"ה

הרה"ח ר' **בן ציון גבריאל לוק** הי"ו

קרית צאנז, נתניה

לעילוי נשמות אביו ואמו החשובים

הרה"ח ר' **ידידיה** ב"ר יוסף דוב ז"ל

נלב"ע ביום ג' ניסן תשס"ג

ומרת **אסתר** ע"ה ב"ר בן ציון ז"ל

נלב"ע ביום י"א אדר א' תשס"ו

זוגתו החשובה מרת **מטל** ע"ה ב"ר אברהם צבי ע"ה - נלב"ע ביום ב' תמוז תשע"ז

אחיו החשוב הר"ר **צבי** ב"ר ידידיה ז"ל - נלב"ע ביום כ"ו ניסן תשמו"ו

תנצב"ה